

Ljiljana Marks
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

USMENA PROZA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI (NA KRAJEVIMA DVAJU STOLJEĆA)

Nacrtak

Hrvatsko 19. st. obilježeno je otkrićem vlastite povijesti, o čemu svjedoče velika historiografska djela Račkoga, Smičiklase, Kukuljevića, Tkalčića. U taj se tijek uključuju i književnici (Bogović, Freudreich, Tkalčić, Šenoa, Tomić), kojima je dopušteno ono što je povjesničarima nedopustivo - spojiti predaju i povijest. Otuda u tom vremenu toliko povijesnih tema i njihovih pjesničkih obrada. Prozna je usmena tradicija duboko utkana u hrvatsku pisanu književnost upravo toga doba, što gotovo paradigmatički oprimjeruje Šenoino književno djelo.

Dijelovi usmene prozne tradicije (cjelovite priče, njihovi fragmenti, parafraze, asocijacije na pojedine teme ili motive, sintagme, odjeci vjerovanja) promatraju se kao intertekstualni dijelovi unutar cjeline književnoga djela, te se analiziraju na pripovjednoj i stilografskoj razini. Upućuje se na razliku u uporabi usmene tradicije u djelima starijih autora u odnosu na suvremene, u čijim se djelima usmena književnost pojavljuje dvojako: kao prustovsko sentimentalno putovanje u djetinjstvo ili kao duhoviti, autoironijski, depatetizirani pristup vlastitoj prošlosti.

Hrvatska se usmena književnost ne može izdvojiti iz cjelokupne povijesti nacionalne književnosti u koju je posredno utkana i koje je neraskidiv dio. Različit je tek opseg njezine prisutnosti u pisanoj književnosti u različitim vremenskim i stilsko-povijesnim razdobljima kao i njezina funkcija na stilskoj i pripovjednoj razini.

Zagrebačka prozna usmena tradicija pokazuje kako se ta oba velika korpusa međusobno prepleću, prožimaju, jedan drugoga obogaćuju i dopunjuju. Stoga će se u ovome radu na istoj tematskoj i žanrovskoj razini analizirati, propitivati i međusobno sučeljavati tekstovi

iz povijesnih i književnih izvora sa zapisima autentičnih kazivanja Zagrepčana ili stanovnika zagrebačke okolice. Književna djela koja su bila predloškom ovom nacrtom pregledu pripadaju krajevima dvaju stoljeća, devetnaestoga i dvadesetoga.

Hrvatsko je devetnaesto stoljeće obilježeno otkrićem vlastite povijesti. Svjedoče to velika historiografska djela Račkoga, Smičiklase, Kukuljevića, Tkalčića. U taj se zanosni tijek uključuju i pjesnici, Bogović, Freudenreich, Šenoa, Tomić, Dežman, kojima je dopušteno ono što je povjesničarima nedopustivo - per licentiam poeticam smiju povijesnim činjenicama udahnuti još dublju povijesnost, smiju spojiti predaju i zbilju. Otuda u tom vremenu i toliko povijesnih tema i njihovih pjesničkih obrada. Budući da se povijest dobrim dijelom gradi na pripovijedanju, koliko god to nastoji prikriti ne bi li sačuvala vjerodostojnost, i književni su tekstovi samo jedna od mogućnosti očitovanja takva pripovijedanja.

Prozna je usmena tradicija duboko utkana u hrvatsku pisanu književnost upravo toga doba. Pratimo tako njezine tragove, odjeke, doslovne citate, čitave priče ili pojedine epizode uključene u romanesknu strukturu povijesnih romana, pripovijedaka i igrokaza, stihova koji prizivaju predaju, likove kojima su osobine podudarne, dapače gotovo istovjetne onima iz priča, preuzete sintagme, poslovične izreke, metafore, asocijacije, aluzije. Pritom se ne radi o manje ili više uspješnom kombiniranju dvaju ili više različitih tekstova, primjerice iz pisane ili usmene književnosti, ili pak iz povijesnih djela, o neposrednim ili namjernim citatima koji bi stvorili djelo poput kolaža i koje bi valjalo iščitavati na pozadini i u kontekstu tih drugih djela, već o samostalnom i zaokruženom djelu. U njemu će se, dakako, prepoznati nasljeđivanja prethodnih književnih razdoblja, usmene tradicije, žamora svakidašnjice, što sve postaje neodvojivim dijelom upravo toga djela.¹

Valja još nešto reći: put između usmene i pisane književnosti bio je u najmanju ruku dvosmjernan: neka su djela pisane književnosti utjecala na usmenu književnost gotovo toliko koliko i usmena na pisanu. Nedvojbeno to pokazuje suvremena usmenoknjiževna građa prikupljena u Zagrebu i njegovoj okolini, gdje su još prije dvadesetak godina upravo predaje o seljačkoj buni i njezinim akterima bile relativno živ i produktivan dio pripovjedačkoga repertoara. Dok pisana povijest (pa i povijesni roman) uključuje kroničarsku perspektivu, slijed događaja prema vremenskoj ovisnosti zbivanja, ta se povijesna vizura u iskazima pučkih kazivača zgušnjava, poprima emotivan naboj, osobnu pripovjedačku perspektivu.

Paradigmatski je primjer pristupa takvu proučavanju Šenoino književno djelo. Za njega povijest nema više samo funkciju slikovite

kulise, već postaje bitnim čimbenikom romanesknoga svijeta i naracije. Odatle i potreba za proučavanjem arhiva i pozivanjem na autentične povijesne dokumente. Poticaj/predložak književnom djelu uvijek je neki stvarni povijesni događaj oprimjeren povijesnim dokumentima, a oko njega Šenoa stvara fikcionalna zbivanja čiji su glavni junaci ili izmišljeni ili beznačajne povijesne osobe. Možda bi se taj odnos prema povijesnoj vjerodostojnosti, "citatu" dokumenta, i izboru malih gotovo anonimnih povijesnih osoba za glavne junake, mogao usporediti s odnosom što ga prema zbiljnosti ima i povijesna predaja: prizivanje i pozivanje izvora spada zapravo u zakonitost žanra. "Tako nastaje specifična interakcija fikcionalnog i historijskog, i to u vidu dvosmjernog procesa: historizacije fikcije i fikcionalizacije historije."²

Roman *Seljačka buna*, koji mnogi smatraju najboljim Šeninim povijesnim romanom, izazvao je možda i najviše polemika oko povijesne istine koju navodno prezentira. Sam se Šenoa u predgovoru tom romanu poziva na povijesne izvore, na Kukuljevićev prikaz povijesti starih naroda, Susjedgrada i Medvedgrada, te na građu što ju je objavio Franjo Rački u knjizi br. VII. *Starina*, u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. "Povijesti nijesam se iznevjerio. Nije mi toga ni trebalo. Sve su osobe u toj knjizi - pa i zadnji sluga - historične, svi užasni prizori, sva zlodjela krvnika su istinita, nipošto u kronici upisana, već po svjedocima pred sudom dokazana. Sve sam ih prikazao, jer je morao biti silovitoj posljedici i silovit povod."³ I Barac smatra da Šenoa poštuje povijest te da njegov roman "naprosto preporučava izvore". Barčevi navodi iz spomenutih *Starina* i usporedbe njihove s romanom trebali bi jamčiti i potkrijepiti povijesnu vjerodostojnost Šeninoga djela. Za Barca je Šeninoga tek "kreativna snaga, kojom je iz kratkih i suhih rečenica svojih izvora znao da stvara plastične slike".⁴ U svojoj iscrpnoj usporedbi povijesnih izvora i Šeninoga djela N. Klaić dokazuje, kao i za *Zlatarovo zlato*, kako je Šenoa potpuno iznevjerio povijest⁵. Nijedno od ta dva dijametralno suprotstavljena stajališta nije dokraja točno, ali to za prosudbu književnoga djela nije presudno. Šenoi je povijesni roman tek konvencija koja mu dopušta da bude eksplicitan tamo gdje bi sigurno morao biti oprezan, ali istodobno i ističe svoje uvjerenje da je povijest učiteljica života, te se na temelju stečenih iskustava mogu izbjeći greške i izabrati najbolja rješenja. Šenoa je pomoću svojih romansiranih poruka iz povijesti širio svoje prosvjetiteljske i didaktičke koncepcije književnosti.

Taj je roman istodobno možda najviše utjecao na tradicijsko oblikovanje i prenošenje nekih tema zagrebačkih predaja, primjerice o krunidbi i pogubljenju Matije Gupca na Markovu trgu u Zagrebu i o zlim velikašima, poglavito F. Tahiju. Stoga bismo odjek toga romana

u usmenoj tradiciji, ili elemente usmene tradicije u tom Šenoinu djelu, mogli promatrati na razini cjelokupne građe usmenih kazivanja zabilježenih u okolici Donje Stubice⁶.

Pokazat ću stoga samo tipologiju Šenoinih pripovjednih i stilskih postupaka u *Seljačkoj buni*, izravno ili posredno vezanih za zagrebačka usmena kazivanja.

U narativnu strukturu romana Šenoa katkad inkorporira čitav tekst druge priče. Tom drugom, umetnutom pričom, prepričavaju se događaji iz prošlosti i ujedno slute i najavljuju novi u vremenu u kojemu se događa radnja romana, a s prošlima su u neposrednoj vezi. Pritom se mijenjaju pripovjedačke razine: iz aktualnog vremena romaneskne radnje prebacujemo se uvijek u prošlost. Tako je ispričan životopis Ilije Gregurića, te priča o negdašnjoj vladarici Susjedgrada, Dori Arlandovoj i o zloj kobi i prokletstvu vezanome uz njezino ime, ali i uz sudbinu čitavoga grada i svih budućih vlasnika, a tom se pričom ujedno najavljuje Tahijev tragičan kraj.⁷ Sadržaji tih umetnutih priča odgovaraju književnim konvencijama predromantizma i romantizma: nepoznato podrijetlo junaka, tajnovita priča o sudbini Dorinoj koja se izravno reflektira na zbilju, vizionarski san; taj drukčiji stilski kompleks razlikuje i odvaja te dijelove naracije od naracije koja prati događaje oko bune i u kojoj pretežu elementi realizma. Oba su ta stilska kompleksa izravno sučeljena i suprotstavljena u opisu Tahijeve smrti:

Na svojoj postelji pod slikom Arlandove Dore umire Tahijeva žena dok se on "grije na grudima mlade bludnice".⁸ Žena baca Tahiju vjenčani prsten pod noge i proklinje ga spominjući Doru: "Proklet bio bludniče, zadavila te Arlandova Dora!"⁹ Taži je sada prestravljen i na javi jer se boji prokletstva. Njegov strah iskorištava Lolička, koja poludjelu Janu oblači u ruho poput onoga s Dorine slike i šalje je Tahiju. Prikazuje mu se poput utvare: "Spodoba izišla iz mraka. (...) Žena je u crno odjevena, na tamnoj kosi plamti zlatna kruna, o vratu ljeska joj se bijel biser. (...) Isuse! ruknu Taži šinuv se uvis; -utvaro -tko si -tko si? Jesi li Dora -jesi li Jana? Ledeni znoj pokri mu čelo, oči da će iskočiti. (...) Ja -Ha! Ha! Ha! -ja Dora i Jana. (...) Veseli se, Arlandova Doro!" Taži umire od strave, a Jana se baca kroz prozor.¹⁰

Usmena je predaja nedvojbeno preuzela mnoge motive iz toga romana, ali ih je prilagodila pučkom svjetonazoru. Gotovo je nevjerojatno kako je u jednom jedinom tekstu uspjela kratko i pojednostavljeno ispričati gotovo čitav fabularni tijek Šenoina romana, koji kazuje o kmetskim nevoljama i buni, sažeti ga i istaći za puk najvažnije dijelove: težinu tlake, Tahijevu bahatost i samovolju što je dovelo do Gupčeve bune. Taži je bio jači i dao je pogubiti Matiju Gupca na Markovu trgu. Neka seoska djevojka mu se osvetila i odjevena kao njegova

pokojna žena došla je u njegovu sobu i srce mu je od straha prepuklo. "Tahi je delal nepravdu i nepravda mu se vratila." Po tome je osveta Tahiju pravedna. Predaja na kraju spominje prokletstvo koje je na svemu što je Tahijevo: na bačvi je bila zmija "jer je to bilo proketo. I tako je sve propalo. I žito, i vino, i grad se je srušil. (...) Sve je prerasló u grmlje."¹¹

Predaja je puna dramatike, ali nema strave u prikazu Tahijeve smrti kao u Šenoa: smrt je, za pučka shvaćanja, pravedna kazna silniku za počinjena zlodjela.

Sam roman *Seljačka buna* komponiran je kompleksno paralelno. Postoje dvije relativno samostalne radnje: prva, sazrijevanje ustanka i pobuna seljaka; druga, sukobi hrvatskog plemstva, razdor i međusobno uništavanje. Prvi je dio romana pretežno posvećen drugoj radnji, a drugi dio prvoj radnji. Tu strogost kompozicije Šenoa dosljedno provodi u čitavom romanu. Tim dvjema različitim radnjama, odgovaraju i različiti narativni postupci.

Na način usmenih predaja Šenoa u narativnu strukturu one sadržajne linije koja slijedi seljačko nezadovoljstvo i kasniju bunu uvodi kratke iskaze o Tahijevoj samovolji: to su kratke jednoepizodne priče koje, primjerice, Đuro Mogaić priča Gupcu. Ispričane su kao memorati, kao zbiljski događaji koji su se dogodili bliskim i poznatim osobama, a imena tih osoba jamče istinitost. Rečenice su kratke, često isprekidane, eliptične, a uvodne sintagme (*živa istina*) i završeci (*ti su sve na svoje oči vidjeli*) gotovo su doslovni citati formula usmenih priča.¹²

I sam Gubec priča jedan takav događaj kojemu je bio svjedokom: Tahi je seljacima oteo dobro vino, a natjerao ih da od njega otkupe njegovo pokvareno po trostrukoj cijeni. "Svijet pobjesni, razli kalnu Tahovu vodu i ne plati. Al dođoše Tahovi krvnici. Za vino otjeraše iz kuća marvu, konje, živad, sve, sve. Tako se Tahi naplati. Nekoja sela skočiše. Al nato dođe bič, kolac, vješala."¹³

Ti memorati ispričani kao relativno samostalne epizode unutar romana svojim sadržajima potvrđuju i potkrijepuju opravdanost Gupčeve bune. Istodobno su svojim emotivnim, afektivnim izrazom veoma slični usmenim predajama o tlaci i samovolji domaćih i stranih velikaša (ne samo Tahija). Podudarnost tih predaja s navedenim dijelovima Šenoina romana očita je:¹⁴ "Rauch je bil baron i ban u Zagrebu, pak je delal kaj je štel. (...) Pripoveda se da je jedna babica išla klaku delati. Jenput nije došla na vreme, zakesnila je petnajst minuta. Zato je od baronovog špana dobila 25 batina na rit."¹⁵ Seljak je moro bit svako jutro na Lužnici v šest sati. A tu kod crkve, tu vam je bila klada. (...) Onda, ako nije bio u šest sati na Lužnici, (...) onda je on moro dobit dvadeset pet batina na guzicu."¹⁶ Tahi je stanuvao u dvorcu kod Pod-

suseda. On je bil sudec jako bogat. Sudil je ljude. Čovek je dobil 25 batina na golo telo, pred celim svetom. (...) Narod je drhtal od straha: ko bu sad batine dobil - kad je videl da je Taħi došel. (...) Taħi je pokupil od seljaka kaj je najbolje vino, to je bilo Taħijevo; kaj je bila najbolja pšenica, to je bila Taħijeva.”¹⁷ “Ti su ljudi bili kmetovi grofovima. Ako su malo zakasnili na rad, onda su ih batinali, a ako je bil više kriv, (...) onda je bil osuđen na galge.”¹⁸

Kronikalni dijelovi romana odgovaraju neutralnom diskursu povijesnog izvješća. Oni prevladavaju u sadržajnom dijelu koji slijedi sukob Uršule Heningove i Taħija. Očit je taj postupak već na samom početku romana: “Bilo je popodne na izmaku mjeseca veljače, a ljeta gospodnjega 1564.”¹⁹ Šenoa potom čitavu povijest Susjedgrada i Stubice, složenu raspru između gospodara tih imanja, eksplicira u razgovoru između Uršule Heningove i Pallfyja. Taj tip naracije Lasić zove indirektnim, kad se o događajima izvješćuje monologom i dijalogom. O prošloj radnji izvještava neko lice koje je međutim u “svojoj situaciji”, te se tako uspostavlja “interferencija situacija” i “interferencija atmosfera”. “Jer: lice koje priča, priča u skladu sa svojim karakterom i sa svojom situacijom o jednoj drugoj situaciji i drugim ljudima.”²⁰ Neke povijesne osobe, koje Šenoa uvodi i u taj roman, iste su kao u romanu *Zlatarovo zlato*, što je u skladu sa Šenoinom historicističkom temeljitošću i željom za dosljednim kronološkim rasporedom građe. Tek nekoliko godina dijeli događanja u *Seljačkoj buni* od događanja u drugom romanu, *Zlatarovu zlatu*. Tako je i tu “brbljavi piskar Antun Vramec, koji ne govori nego o babljim pričicama, zatim rogoborni Franjo Filipović, koji i jezikom odsijeca Turcima glave...”, a koji će se, kao što znamo, poturčiti i zbog kojega će nastati čitava priča oko “crne škole”.²¹

Dijelove usmene tradicije prepoznajemo i ovdje na razini sintagmi, od kojih je najčešća *stara pravda*,²² potom: *živa istina*, *crni glasi*,²³ poslovice,²⁴ epiteta i usporedbi pučkoga govora, spomenutih početaka²⁵ i završetaka, umetnutih dijelova priča ili čitavih tekstova, zaklinjanja i proklinjanja.

Uostalom kronikalnim je narativnim postupkom, indirektnim monološkim izvješćem, pričom župnika Ivana Babića Stjepku Gregorijancu ispričano i pogubljenje Matije Gupca.

Ta predaja o pogubljenju Matije Gupca na Markovu trgu jedna od najpoznatijih pravih zagrebačkih povijesnih predaja, što se u svojim odjecima sačuvala i do danas. Priča se, naime, da su četiri kamena pred južnim portalom crkve sv. Marka ostaci prijestolja na kojemu je užarenom krunom okrunjen Matija Gubec. Predaju je još šezdesetih godina ovoga stoljeća u Zagrebu, u Gornjem gradu, zabilježio Nikola

Bonifačić Rožin kao sižejno bogatu, gotovo literariziranu i u dvije epizode uobličenu priču. Kazivala ju je gđa Horvatić iz Demetrove ulice. Ja sam je čula u Zagrebu kao dijete, a kolegica, Grozdana Marošević, mi je pričala kako se za njena djetinjstva (moglo je to biti prije tridesetak godina) govorilo da su lanci između stupova u Kamenitoj ulici lanci kojima je bio vezan Matija Gubec.²⁶

Ta je predaja, odnosno sjećanje na prijestolje Matije Gupca zabilježena u okolici Zagreba i u selima Hrvatskoga zagorja prije dvadesetak godina.²⁷ Inačice su sadržajno podudarne, ali se razlikuju stilski i u interpretaciji opisanoga događaja. Katkad su stilski neutralne, tek opisuju i konstatiraju zbivanje; komentiraju,²⁸ najčešće se javlja kolebanje i nevjerica u istinitost događaja²⁹, mogu biti varirane i i suvremenim dodatkom o električnom stolcu.³⁰

Predaju je objelodanio Ivan Kukuljević Sakcinski 1854. godine u prikazu povijesti Medvedgrada. U svome opisu seljačke bune Kukuljević među izvorima citira Istwanfyja i Habledića, ali motiv o stolcu na Trgu sv. Marka, kojemu se i danas vide tragovi, te o gvozdenoj kruni i mučenju usijanim kliještima, kao da je preuzeo iz usmene tradicije. "Na dan njegova pogubljenja odvedoše ga na Trg sv. Marka, i postavioše ga vezana na stolac, na ono mjesto gdje još danas četiri pločnasta kamena zabijena stoje. (...) vjenčahu Gubca u ognju razbieljenom gvozdenom krunom, derahu ga usievaniem klieštama, odsjekoše mu zatim vjenčanu glavu i razciepaše njegovo tielo na četiri komada, te pobacaše ih na četiri strane svieta."³¹

Gotovo je istovjetan zapis pogubljenja Matije Gupca, objavljen 1840., dakle još prije Kukuljevića, u njemačkom tekstu Eduarda Breiera o prošlosti grada Zagreba: "14. veljače godine 1573. okrunjen je užarenom željeznom krunom na otvorenom trgu Matija Gubec, vođa seljačke bune, i užarenim je kliještima tako dugo štipan dok nije ispuštao dušu; tek je tada njegov leš rastrgan na četiri dijela."³² Autor se nigdje ne poziva na predaju ili tradiciju, ali niti ne dvoji o istinitosti podatka. Donosi ga kao činjenicu jednakovrijednu ostalim povijesnim podacima. Ni on ne spominje željezni stolac već samo užarenu željeznu krunu i užarena kliješta za mučenje.

Vjerojatno je detalj o željeznom stolcu (ili prijestolju) nastao kasnije, ili u usmenim kazivanjima, ili je u tu tradiciju ušao tek iz Šenoina romana.

Povijesni izvori o podrijetlu kamena na Markovu trgu govore drukčije, ali i oni spominju usmenu predaju. Ti izvori nisu važni da bi se opovrgla ili potvrdila istinitost usmenih predaja, već kao mogući izvori o usmenoj tradiciji koja je bila dovoljno živa i prisutna da su je i povjesničari smatrali potrebnom zabilježiti. Kazuje to indirektno i o životu predaja u gradu.

Motiv pogubljenja Matije Gupca pred Markovom crkvom u Zagrebu javlja se veoma rano u djelima hrvatskih književnika, a zatim se kontinuirano ponavlja u svim djelima u kojima se spominje seljačka buna. Neke slike, formulacije, pa i čitave sintagme i rečenice u tim književnim djelima - nazivanje Gupca seljačkim kraljem, željezno prijestolje što je za nj pripremljeno pred Markovom crkvom, željezna užarena kruna koja se sprema za njegovu glavu, užarena željezna kliješta kojima mu krvnici raščetveruju tijelo - istovjetne su s formulacijama u usmenim zapisima.

U poglavlju *Nestalnost priprostoga ljuctva* u djelu *Pervi otca našega Adama greh*, objavljenu 1674., Habledić opisuje seljačku bunu u Hrvatskoj i poziva se pritom na povijesne izvore, Istvánfyja i Jurja Rattkaya. U tom, vjerojatno najstarijem literariziranom opisu seljačke bune, Gubec je nazvan kraljem i pogubljen je u Zagrebu, ali nema spomena ni o željeznom stolcu ni o kruni. "Gubeca pak Kralja živoga su u Zagreb dopeljali i kakti najvećšega puntarske vojske poglavara obilneje dičili i poštovali: ar najpervo pred očima njihovima Andrašu Pešinaniču, njegovomu u šeregu poslu, učinili su glavu odseči, zatim Gubesa nevoljno telo razbeljenemi kleščami tergati, najpotlam na četire dele raztezati."³³

Motiv o prijestolju i željeznoj kruni Matije Gupca na Markovu trgu navode u svojim djelima Mirko Bogović i August Šenoa. Bogovićeve je drama *Matija Gubec, kralj seljački. Tragedija u pet činah* objavljena u Zagrebu 1859. godine. Gupčev "prijestol" Bogović u svojoj drami isto tako smješta na trg pred crkvom sv. Marka, a prizor smaknuća prikazan je kao komentar prisutnih građana.³⁴

Šenoa u *Zlatarovu zlatu* dvaput spominje epizodu s Gupcem kao vjerodostojan povijesni podatak: jednom u razgovoru između Vramca i Gregorijanca, kad Vramec govori Gregorijancu: "... naslućuju da si šurovao sa Gupcem, što no ga nedavno čudno ovjenčaše na Markovu trgu", a drugi put u kronikalnom dijelu romana, kad opisuje povijest sukoba između gričkih građana i Gregorijanca: "Klonu i Gubec, trepet Zagrepčana, na Markovu trgu pod gvozdenom krunom".³⁵

Ta je dramatična scena detaljno opisana u romanu *Seljačka buna*. Za pretpostaviti je da su upravo Šenin opis Gupčeva pogubljenja, kao i brojne druge epizode iz toga romana, najviše izravno utjecali na oblikovanje usmenih predaja. Šenoa tu dramatičnu scenu u romanu donosi kao objektivno izvješće treće osobe, svjedoka događanja, župnika Ivana Babića, koji ga priopćuje Stjepku Gregorijancu. Po narativnim postupcima taj opis pripada kronikalnim dijelovima romana koji, premda nedvojbeno pripadaju fikcionalnoj razini, teže prikazivanju povijesno potvrđenih podataka³⁶

Navodim ovdje samo one dijelove koji se odnose na scenu na Markovu trgu:

“... Matija Gubec, kojeg se opaka ropska duša drznu igrati se kralja, nek primi kraljevsku čast, nek bude vjenčan razbijeljenom krunom na razbijeljenu stolu i rasječen načetvero. (...) Silom pritisnuše ga na stolac od razbijeljena gvožđa. Obrazi mu porumenješe, zadrhta. I pristupi krvnik sa razbijeljenim kliještima te stade ga štipati za ruke, za noge, u razgaljena prsa. Svakim uštipom zinu krvava rana, zadrhta tijelo, na čelo navre gust znoj, a iz grudi izvinu se mukao jauk. Napokon dignu krvnik kliještima iz vatre krunu od usijana gvožđa.

- Na ti, kralju, krunu! - kriknu krvnik i spusti žarko gvožđe na Gupčevu glavu.”³⁷

U nekoliko navedenih predaja, skupljenim u šezdesetim godinama ovoga stoljeća u selima Hrvatskoga zagorja, pojavljuje se sintagma *razbijeljena kruna*, što može upućivati na književno podrijetlo iz Bogovićeve drame ili, još vjerojatnije, iz Šenoina romana. U Šenoa se atribut *razbijeljen* pojavljuje u ovom kratkom dijelu četiri puta, svaki put uz drugu imenicu: to je razbijeljena *kruna*, potom razbijeljeni *stol*, stolac od razbijeljena *gvožđa*, a krvnik ga hvata razbijeljenim *kliještima*.. Jednako se tako često navode i atributi užareni i željezni, koji na jezičnoj razini pojačavaju strahotu i užas: primjerice u predaji *Prijestolje Matije Gupca* to je užarena stolica željezna, užarena kruna željezna, užareno žezlo³⁸

Drugi se dio predaje *Prijestolje Matije Gupca* gotovo izravno poziva na Šenin roman, on je stilom usmene priče uz sačuvan komentar kazivača o ispravnosti Matijina postupka ukratko prepričan sadržaj tog romana: Matija Gubec je bio pametan čovjek i nagovorio je ljude da se bune protiv Tahija. Kad nisu pomogle molbe upućene kralju, počeo je organizirati ljude. Udružio se s Ilijom Gregorićem. Gupčev je nećak, Đuro Medajić, imao za djevojku lijepu Janu, kćer nekog sljepca. U prvoj je dijelu te predaje već opisan Gupčev kraj.

Taj primjer pokazuje kako je vrlo izvjesno da je hrvatska književnost utjecala na stvaranje ili možda samo preoblikovanje usmene tradicije. Literarni je predložak bio samo poticajem, a predaje su kasnije zaživjele u svom usmenom mediju, te su se dalje prenosile i sačuvala. Upitno je poznaje li koji od kazivača Šenin roman. U većini se tih zapisa kazivači pozivaju na usmenu tradiciju: uopćeno, na svoje stare ili na svoje roditelje, “to sam ja čul od čače”.

U uvodnom tekstu monografiji *Zagreb hrvatska prijestolnica*, H. Hitrec donosi kao autobiografsko sjećanje tekst te predaje, ali upućuje i na slikarsku obradu toga motiva, o kojemu su, kao i o mnogim zabranjenim stranicama hrvatske povijesti, svjedočile samo oleografije Otona Ivekovića i Vlaho Bukovca.

“Ispred crkve bijahu u kamenu četiri rupe, a priča povezana s njima izazivala je grozu - na tom mjestu bilo je užareno prijestolje na koje su krvnici posjeli seljačkog kralja Matiju Gubeca! O Bože! Da je bilo tako svjedočile su slike u našim hodnicima i salonima, Gubec prije smaknuća, uz oproštaj Zrinskog i Frankopana i ona slika gdje se vile viju oko nekog dugokosog čovjeka, Mihanovića ili slično. Poslije smo saznali da rupe uopće nisu bile od strašnog prijestolja, nego je na tom mjestu nekad bio kip Majke Božje koji je netragom nestao...”³⁹

Priča zabilježena šezdesetih godina u Gornjem gradu⁴⁰ govori o smrti Matije Gupca, ali ona spominje još jednu predaju o njemu vezanu uz Gornji grad. Priča se tako da kamena muška glava nadnaravne veličine na uglu kuće u Ćirilometodskoj br. 8 predstavlja njegov lik. Glava je do 1923. stajala na istom uglu niže, iznad samog pločnika. Bila je kamena i trošna, pa je izrađena njezina kopija i uzidana na povišenu položaju, a original je pohranjen u Muzeju grada Zagreba. Predaju spominje i Lelja Dobronić i smatra da ”vjerojatnost o portretnom prikazu Matije Gupca nije velika, jer je poznata činjenica da sličnih ljudskih prikaza u kamenu ima i u drugim evropskim (naročito austrijskim) gradovima, smještenih iznad tla na ulazima i uglovima kuća kako bi se zaštitili od oštećenja”.⁴¹

*

U suvremenom romanu, kroničarskim zapisima i esejima usmena se zagrebačka tradicija spominje i interpretira najčešće kao prisjećanje na djetinjstvo, na sadržaje koji su se pamtili i kasnije tijekom života postajali čvrstim uporišnim točkama vlastitoga identiteta.

Nalazi se tako u književnim djelima hrvatskih emigranata, primjerice u romanu Desa Jakovca, *Nikad oprostiti, nikad zaboraviti*, što je 1995. objavljen u hrvatskom prijevodu⁴². Zagrebačke usmene priče upletene su u tkivo romana kao sjećanje koje je autor ponio sa sobom u Kanadu i one okviru romana, poglavito dijelu u kojemu se predstavlja povijest Zagreba, daju drukčiji sloj, osobit šarm. Teme tih priča su zapravo najčešće zagrebačke teme: mjesto smaknuća Matije Gupca i molitva za pomoć Majci Božjoj Kamenitoj⁴³.

Premda nije roman već po svojoj koncepciji kronika jednog vremena, knjiga Darka Sagraka *Zagreb 1941-1945* može se dovesti u vezu s romanom D. Jakovca⁴⁴. Autori su obiju knjiga hrvatski emigranti, a knjige su većim dijelom sentimentalno svjedočenje o vlastitoj mladosti u Zagrebu uoči Drugoga svjetskog rata. U Sagrakovoju knjizi nema izravnog spomena na zagrebačke priče ili predaje, već, premda manje izravno, uz autorova svjedočenja o onodobnom građanskom, europskom životu Zagreba, istodobno izranja i sjećanje na događanja na otvorenim

gradskim prostorima, sjećanje na ulične pjevače po zagrebačkim gradskim dvorištima i predgrađima s obiteljskim kućama, prodavača "peska belega", sjećanje na dio pučkoga života, života ulice, koji je činio sastavni dio grada i o kojemu su do danas doprle tek priče i poneko svjedočanstvo. Osjeća se i autorovo žaljenje za proteklim vremenima i osobama kojih danas nema.

Pojedini dijelovi dvaju romana suvremenog austrijskog književnika Wolfganga Georga Fischera *Stanovi*. *Namještene sobe* mogu se nekim svojim dijelovima uključiti u ovu skupinu sjećanja na djetinjstvo u Zagrebu⁴⁵. Autor je kao petogodišnje dijete nakon nacističke okupacije Austrije emigrirao s roditeljima u Sloveniju i Hrvatsku i roman je autobiografsko sjećanje dječaka na to razdoblje. U tim se dječaćkim sjećanjima na Zagreb u različitim kontekstima ponavljaju i ističu zagrebački objekti i prostori koji jednoznačno predstavljaju Zagreb. Po njima se taj grad razlikuje od ostalih emigrantskih mjesta ili se dovodi u neizravnu asocijativnu vezu s rodnim Bečom. Ti su prostori zapravo ista ona mjesta na kojima ili oko kojih se najčešće pletu i zagrebačke usmene priče. Ovo autobiografsko svjedočanstvo, ali prije svega fikcionalna proza suvremenog europskog intelektualca, nije nikakvo izravno svjedočenje o zagrebačkoj usmenoj tradiciji uhvaćenoj u prolaznoj postaji emigrantskog djeteta. Ti gradski prostori nedvojbeno potvrđuju identitet ovoga grada i kao takvi su prepoznatljivi i u očima stranca: top s Griča u podne, Majka Božja Kamenita, Jelačićev spomenik⁴⁶.

Predgovor Hrvoja Hitreca fotomonografiji *Zagreb hrvatska prijestolnica* sentimentalno je autobiografsko, prustovsko putovanje gradom u kojemu se spominju i zagrebačke predaje kojih se autor prisjeća iz djetinjstva: o sukobu Kaptola i Griča i postanku imena Krvavi most, o Popovom tornju, o Manduševcu, o užarenom prijestolju Matije Gupca, o Majci Božjoj Kamenitoj spašenoj iz vatre, o Crnoj kraljici. Prisjećanje na predaje, kao i naglašeno emotivno podsjećanje na osobne doživljaje koji su istodobno i doživljaji čitave autorove generacije, oduhovljuje spominjane gradske prostore, daje im snažnu notu afektivnosti.

Jedini autori u čijim se djelima s povijesnom tematikom (vezanom uz Zagreb) očituje ironičan odmak prema vlastitoj povijesti, koji nacionalnu povijest depatetiziraju i parodiraju u stilu suvremenih postmodernističkih i pseudopovijesnih romana su Ivan Kušan sa svojim romanom *Medvedgradski golubovi* i Hrvoje Hitrec sa zbirkom priča *Zagrebačke legende*.⁴⁷

Hitrec u svojim pričama izravno navodi izvore, on doslovno i namjerno interpolira njihove dijelove u svoj fikcionalni tekst da bi ih osvijestio i u čitateljevoj svijesti, te mu pomogao da ih odmah prepozna i

uspostavi dijakronijski odnos s tradicijom. On stoga iskorištava upravo najpoznatije i najpopularnije zagrebačke usmene predaje da bi njegovo poigravanje njima, njegov autorski duhovito-ironičan pomak bio odmah prepoznat i time jače istaknut. Odbacuje sve sentimentalne, mitske, ju-načke, patetične naslage u tim tekstovima i pokazuje da se mogu interpretirati i promatrati i u potpuno drukčijoj vizuri.

U prvi plan svojih priča stavlja lascivno, koje povremeno prerasta u groteskno⁴⁸. U središtu njegove 'legende' uvijek je odnos između žene i (jednog ili više) muškarca. Priča se razrješuje i prerasta u 'legendu' kad je riješen i ljubavni problem.⁴⁹

Tema Kušanova romana *Medvedgradski golubovi* je u najširem smislu povijesna slika Hrvatske u doba kralja Bele IV.: njegov bijeg pred Tatarima i boravak u Hrvatskoj (u Zagrebu, a potom u Dalmaciji); opisuju se bitka s Tatarima na Grobničkom polju, te slavni povratak Bele IV. u Slavoniju i podarivanje zlatne bule Zagrebu. Autorski subjekt, pripovjedač, potpisuje knjigu kao Mišo S., općinski blagajnik u miru, čime Kušan izravno priziva u svijest čitatelja svoj prvi roman *Toranj*, koji je, prema podnaslovu *ljetopis za razbibrigu*, a istodobno uspostavlja veoma osoban i nadasve ironičan slijed hrvatske povijesti, od gradnje Medvedgrada do gradnje tornja u Surkovcu prije četvrt stoljeća.

To je zaista najširi okvir jer je povijest promatrana iz drukčije, duhovite, potpuno demitologizirane, a prije svega seksualne vizure; opisuju se događaji kojih nema u ljetopisima i kronikama, a povijesno se ovjereni događaji interpretiraju potpuno drukčije, autorski osobno. Roman je pun igara riječi, metafora, prizivanja na hrvatsku povijest i još više na sadašnjost, pri čemu vrlo profinjeno, suptilno, na razini rečenice, sintagme, stiha, asocira velik dio korpusa hrvatske pisane književnosti, ali i usmenih priča o Medvedgradu i Zagrebu. Ono što se reflektira na zagrebačku usmenu tradiciju jest gradnja Medvedgrada, utvrde s velikom branič-kulom da bi Bela IV. u njoj pohranio svoje zlato i Stjepanovu krunu. Kušan pravi veliki ironično cinični odmak od povijesti, pokazuje jedno od njezinih mogućih lica: Bela IV. jest zapravo nespretni nizak i debeo kralj koji bježi pred kosookim osvajačima, a zaokupljen je samo svojim seksualnim željama i njihovim ostvarenjima, te razdjevičavanjem što većeg broja mladih djevojaka. Utvrdu je sagradio da bi u njoj pohranio svoje zlato - a to je kći njegova rizničara, koju je već obljudbio Belin sin, kraljević Ištvan. Kušan izrije-kom u svome romanu uspostavlja vezu s trivijalnim povijesnim romanom M. Mayera *Medvedgradski jastrebovi*; uostalom i naziv Kušanova romana jest nježna parafraza Mayerova: tamo su akteri i stanovnici Medvedgrada bili grofovi Celjski, jastrebovi, a namjena ovoga grada jest pouzdano pribežište (ljubavnih) golubova.

BILJEŠKE

- ¹ O tipologijama intertekstualnih postupaka u Šenoinu djelu više u: Lj. Marks, *Oral Tradition about the City of Zagreb in the Works of Senoa* [*Usmena tradicija o Zagrebu u Šenoinu djelu*], Narodna umjetnost 33/1, Zagreb 1996., str. 113-133.
- ² K. Nemeč, *Šenoina koncepcija povijesnog romana*, Umjetnost riječi, XXXVI (1992). 2, str. 159-160.
- ³ Citiram prema: A. Šenoa, *Seljačka buna, Historična pripovijest XVI vijeka*, priredio Šime Vučetić, PSHK, knjiga 40, Žora-Matica hrvatska, Zagreb 1962, str. 280.
- ⁴ A. Barac, *August Šenoa...*, str. 63.
- ⁵ N. Klaić, Historijska pozadina Šenoine "Seljačke bune" (1), *Gordogan*, 7/19, Zagreb 1985., str. 50-136.; (2) *Gordogan*, 8/20-21, Zagreb 1986, str. 3-57.
- ⁶ D. Zečević, *Usmene predaje o seljačkoj buni i kmetskom životu u široj okolici Stubice*, Narodna umjetnost 10, Zagreb 1973. = *Folklor Gupčeva zavičaja*, str. 7-32; *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, Narodna umjetnost 10, Zagreb 1973. = *Folklor Gupčeva zavičaja*, str. 33-70.
- ⁷ Na isti stilski način Šenoa je predstavio i ispričao životopis Ilije Gregurića: Ilija u društvu priča priču o svome životu. I ta je priča ispričana kao autobiografski zapis, izdvojena iz događaja o kojima kazuje roman i omeđena Ilijinom najavom: "Kad me pitaš - odvrati Ilija - reći ću ti pravo, i neka ti ne bude žao posegнем li dalje u prošle godine" (...) a završava njegovim spašavanjem iz turskog zarobljeništva i dolaskom u službu Heningovici, po preporuci Ambroza Gregorijanca. *Seljačka buna*, str. 44-51.
- ⁸ *Seljačka buna*, str. 149.
- ⁹ *Seljačka buna*, str. 150.
- ¹⁰ *Seljačka buna*, str. 263-264. Priča o Dori Arlandovoj indirektno je vezana s predajama o Crnoj kraljici: Dorin opis Dore identičan je opisu Crne kraljice: "Dora je bila krasna kao bijeli snijeg i rumena jagoda, ali srce joj bilo zmijsko, krv grešna i, ako je spazila gdje god mladića, bio plemić, bio kmet, prigrabila ga k sebi i držala svojim noktima dok mu nije isisala krv, a poslije, da joj sramota ne bude imala svjedoka, potajno ga otrovala." I na kobnoj je slici Dora u crno odjevena "na glavi joj zlatna kruna, o vratu biser, a u ruci joj jabuka, đavolov dar". Donosim i usporedbu: Za Crnu se kraljicu govorilo da je "bila jako zločesta svojim slugem. (...) Čez nejni grund nije nišče smel, jer bi sakega kerega bi na svojem gruntu vlovila dala hititi pred lave kere je baš za t' posel hranila, ili bi pak na njega napustila dva orle keru su bili tak zvežbani da bi mam čoveku iskopalí oči". Bila je razuzdana, pohotna i na njezinu je imenu kletva. Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb*, str. 116-126.
- Majčino proklinjanje zle Dore napisano je na ritmički način kletvi i zaklinjanja usmene književnosti. Slična mu je kletva mladičeva u pjesmi *Zmijska kraljica*. U Dorinu opisu prevladavaju stalni epiteti i usporedbe pučkog govora: ona je krasna kao bijeli snijeg, rumena jagoda; srce joj je zmijsko. Metaforički su i Dora i Crna kraljica predstavljene kao zmije. Majka opominje sina: "Čuvaj se zmije!" Zmija je "glatka i šarena", oči su joj "biserne - al otrovni zubi", a gotovo da nema usmene priče o Crnoj kraljici, koja je ne uspoređuje sa zmijom ili kazuje o njezinoj pretvorbi u zmiju.
- ¹¹ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb*, str. 136-137.
- ¹² "Tako živa istina, ujače, ko što se ja Đuro Mogaić zovem, tako živa istina. (...) Bio sam danas u Zaprešiću, vidio sam jednu udovicu, i suze su mi došle. Zar ta gospoda nemaju boga? Pitajte samo Zaprešićane Grgu Zdelara, Stjepana Jelakovića i starog Matu Jabučića. Ti će vam bolje kazati; ti su sve na svoje oči vidjeli." "Stari je Taħi bijes. Tko ne dođe pred zoru na tlaku, batinaju ga pred susjedom, a zakasni li špan za časak kasnije, u klade s njim, gdje se čitavi dan na suncu pržiti mora. Da, i Mati Mandiću u Brdovcu oteli su kuću, polje i vinograd pa ga otjerali od grunta kao psa batinama.

(...) Zlo je, ujače, zlo. Pače gospoda se groze da će još gore biti, i tko pisne da će izgubiti glavu. (...) Stari sivobradac Tači je vrag, a njegova gospođa Jelena je rogata. Siromah crkveni kmet na Pušći imao je jedino svinjče, gospođi je trebalo pečenje, pa su i zadnje svinjče otjerali na Susjed." *Seljačka buna*, str. 61.

¹³ *Seljačka buna*, str. 174.

¹⁴ Lj. Marks, *Stilografija usmene proze suvremenih zapisa* (doktorska disertacija): o tome indirektno govore svi tekstovi od broja 99. do 108., te tekstovi br. 20. do 29. (o smrti Matije Gupca).

¹⁵ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Stubičanci i baron Rauch*, str. 132-133.

¹⁶ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Smrt barona Raucha*, str. 134-135

¹⁷ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Tahijeva smrt*, str. 136-137

¹⁸ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Ban Jelačić ukida tlaku*, str. 138-139.

¹⁹ *Seljačka buna*, str. 7.

²⁰ S. Lasić, *Roman Šenoina doba...*, str.192., te 195, 196.

²¹ *Seljačka buna*, str. 19.

²² *Seljačka buna*, str. 205: "U ime boga diže se kuka i motika za staru pravdu."; str. 223: "Za staru pravdu!"; str. 224: "Ej, stara pravdo!"; str.236: "Za staru pravdu! - ori se vojvodin glas."

²³ *Seljačka buna*, str. str. 61

²⁴ "No laž je kao drač: kamo zrno padne, pokrit će drač preko noći polje;" "Zub za zub, krv za krv do zadnje kapi!" (*Seljačka buna*, str. 60., 81.)

²⁵ "Bilo je davno" (*Seljačka buna*, str. str. 34.)

²⁶ Tradicija pripisuje i grofu Arturu Nugentu s Trsata, koji je u 19. st. bio vlasnik kompleksa kuća na uglu Opatičke i Kamenite ulice, da je taj lanac donio s Nelsonova broda i upotrijebio ga na ogradnom zidu svog vrta u Radićevoj ulici, a isto tako i uz ugaio u Kamenitoj ulici. L. Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas...*, str. 251.

²⁷ Izbor tih kao i kasnije skupljenih predaja iz Gračana priredila je i objavila u godišnjaku Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba Divna Zečević u nav. dj. Motivi o pogubljenju M. Gupca stopljeni su u tim tekstovima često s motivom o pravdi koja je nestala smrću M. Gupca, ali će doći.

²⁸ Gupca su "lepo otpeljali na Gornji grad pred, veli, cirkvu svetoga Marka i tam su ti ga spekli" tako da su "deli (...) jedan železni stolec i jednu veliku krunu na glavu i onda ti je on tak poginul. Jer, znaš, on ti ipak ni imal prav da se protiv Boga i kralja digel." (Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Matija Gubec s rogljama*, str. 67.)

²⁹ ... priča se kako su pred crkvom "ostale rupe, četiri ili pet (...), da mu je to bilo prijestolje" (Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Rupe pred Markovom crkvom*, str. 66.)

³⁰ "O Matiji Gupcu se priča da je bil za seljačka prava. Za bitku kažu da je bila u Stubi. A umro je na električnom stolcu na Markovu trgu." (Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb, Matija Gubec*, str. 65.)

³¹ I. Kukuljević-Sakcinski, *Dogadjaji Medvedgrada*, Arkiv za povjesticu jugoslavensku, Zagreb1854, knj. 3., str. 70.

³² *Vaterländisches. Geschichtliche Monumente aus Agrams Vorzeit*, Gesammelt von Eduard Breier, Croatia, 2/1840, str. 21.

³³ J. Habdelić, *Pervoi oca našega Adama greb (Nestalnost priprostoga ljuctva*, str. 184-191). Tekst je preuzet iz knjige: *Sladki naš kaj. Ogladi iz stare kajkavske književnosti*. Izabrao i pripomenke o piscima dodao Vladoje Dukat, Zagreb 1944., str. 77. Andraš Pešanić je Gupčev pobočnik i poslanik Andrija Pasanac.

³⁴ "Eno Mate Gupca,
Ide, borme, kano kralj na prijestol. (...)
Gvozden-kruna kojom će ga vjenčat,
Ali Gubec kao da ne haje
Za sve muke što no će ga snaći.

(...) Pod stražom dolazi u negvah Gubec, a pred njim nosi kliještima krvnik razbijeljenu krunu. Za Gupcem ide Pasanec, također u negvah.

(...) Sad je red na Gupcu... Sad se jadan
Na prijestolje pope... Krvnik k njemu
Pristupljuje da ga krunom vjenča...
Gubec rukom maše... Čini mi se."

M. Bogović, *Matija Gubec, kralj seljački. Tragedija u pet činova*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 31, priredio Jakša Ravlić, Matica hrvatska-Zora, Zagreb 1968., str. 459-462.

³⁵ A. Šenoa, *Zlatarovo zlato*, Mladost, Zagreb 1963., str. 17. i 36.

³⁶ N. Klaić iscrpnom analizom povijesnih izvora pokazuje kako nema nijednog podatka koji bi dao pravo na zaključak da je banski sud osudio bilo kojeg vođu buntovnika, pa i Gupca na smrt. Pogotovo nema podatka o njegovoj krunidbi i smaknuću na Markovu trgu. (N. Klaić, *Historijska pozadina Šenoine Seljačke bune* (2), *Gordogan*, god., 8, br. 20-21, Zagreb 1986., posebno str. 38-54.)

³⁷ A. Šenoa, *Seljačka buna. Historična pripovijest XVI vijeka*, priredio Šime Vučetić, PSHK, knjiga 40, Zora-Matica hrvatska, Zagreb 1962., str. 253-255.

³⁸ Tekst glasi: "Znam gde je bil prijestol Matije Gupca u Zagrebu na Markovom trgu. Da su tamo postavili užarenu stolicu željeznu i posjeli Matiju Gupca i stavili mu užarenu krunu željeznu na glavu i užareno žezlo u ruku jer da su ga htjeli kazniti da je želio biti kralj seljaka. To sam ja čul od čače:

- Sinek, to ti nije za povedati, kaj su delali iz ljudi.

Matija Gubec je bil spametan muž. On je počel ljude nagovarati da se budu pobunili protiv Tahija. Molbe su slali na kralja. Onda kad nije to pomoglo, onda su se počeli organizirati. Onda kod nekog Ilije Greguriča, u Zaprešiću, kod Krapine na mlinu su se sastajali. To je bil jaki čovjek, spametan i dobar Hrvat. Onda Gubec š njim vezu uhvatil. A Gupčev nečak Đuro Medajič, od Gupčeve sestre sin, on je imal dolj curu, nekoga slepca kčerku, lijepu kčerku Janu. Onda je on ujaku povedal: "Dolje ti je taj i taj Ilija, koji ti bu pomogel".

I pop Babič, župnik brdovečki, i on je š njim surađival."

Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb*, str. 68.

³⁹ *Zagreb - hrvatska prijestolnica*. Biblioteka "Hrvatski gradovi", br. 1, Tekst Hrvoje Hitrec, Zagreb 1994, str. 17.

⁴⁰ Lj. Marks, *Vekivečni Zagreb*, "O Matiji Gupcu", str 64.

⁴¹ L. Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas.*, str. 221.

⁴² D. Jakovac, *Nikad oprostiti, nikad zaboraviti*, Znanje, Zagreb 1995.

⁴³ "... vođu ustanika, Matiju Gupca, uhvatili su i doveli u Zagreb. Tu, ispred crkve svetog Marka, izvršena je 'pravda': vladajuće plemstvo okrunilo ga je užarenom krunom." (Jakovac, nav. dj., str. 9-10)

"Kamenita vrata bila su sagrađena prije osam stoljeća. Početkom sedamnaestog stoljeća požar je poharao Grič i Kaptol, ali slika Gospe, koja je visila na jednom od zidova, čudom je izbjegla vatri i ostala neoštećena. Šada je slika smještena u kapelici, iza barokne željezne ograde. Postala je mjesto hodočašća beznadnika, a iznad nje je pisalo: 'Gospo naša, pomози svim kršćanima u nevolji.'" (Jakovac, nav. dj., str. 111-112)

⁴⁴ D. Sagrak, *Zagreb 1941-1945*, vlastita naklada, Zagreb 1995.

- ⁴⁵ W G. Fischer, *Stanovi. Namještene sobe*, Znanje, Zagreb 1995.
- ⁴⁶ Folklorni sloj u ovome romanu čine dječje brojalice i pjesmice koje je autor čuo i naučio od zagrebačke djece s kojom se igrao u gradu, od sluškinja gazdarica koje su im iznajmljivale sobe ili od djece stanodavaca. Autor ih navodi uglavnom prema vlastitome sjećanju. Te su pjesmice poput finog tkanja upletene u roman i možda najbolje, najkonciznije ilustriraju dječji svijet. Ovdje je to još naglašenije jer se radi o djetetu protjeranom iz vlastite domovine, strancu i u gradu i jeziku. To su one iste brojalice, pjesmice (ili njihove inačice) koje je svatko od nas zapamtio u svom djetinjstvu i ponio u život kao svoje i koje se najčešće dalje kazuju svojoj djeci a da često nismo ni svjesni da one izviru i vraćaju se natrag u usmenu tradiciju. Donosim za ilustraciju dvije od pet pjesmica: Jedan, dva, tri, // Potukli se fratri // Na crkveni vrati, // jedan drugom viče: // "Pomozi mi, striče! // "Kako bih ti pomogo // Kad si mene tuko // i za bradu vuko?" (Fischer, nav. dj., str. 256) Tko vjeruje u vještice // Lijep mi je to znak! // Taj nikad neće biti // Hrvat ni junak! (Fischer, nav. dj., str. 352)
- ⁴⁷ I. Kušan, *Medvedgradski golubovi*, AGM, Zagreb 1995.
- H. Hitrec, *Zagrebačke legende*, Turistkomerc, d.d., Zagreb 1994.
- ⁴⁸ To lascivno Hitrec izrijeком najavljuje podnaslovom i posvetom svoje knjige: "Zagrebačke legende. Iznova ispričane i slobodno protumačene, uzvišenim i golicavim načinom ispisane, te Giovanniu Boccacciu, Adamu Baltazaru Krčeliću i Zagrebu gradu o devetstotoj obljetnici spomena posvećene."
- ⁴⁹ Iznimka je jedino legenda o Majci Božjoj Kamenitoj (*»udotvorna slika Blažene Djevice*), gdje je vjerojatno zbog teme ublažen lascivni sloj.

LITERATURA

- Barac, Antun, *August Šenoa. Studija*, izdanje "Narodne knjižnice", Vojnička ulica 13, Zagreb 1926.
- Beker, Miroslav, *Tekst/Intertekst*, u: Intertekstualnost i intermedijalnost, ur. Z. Maković, M. Medarić, D. Oraić, P. Pavličić, Zagreb 1988., 9-20.
- Bogović, Mirko, *Članci, pjesme. Šilo za ognjilo. Matija Gubec*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 31, prir. Jakša Ravlić, Matica hrvatska-Zora, Zagreb 1968.
- Bonifačić Rožin, Nikola, *Predaja o mlinu na Krapini*, Kaj, 1972., br. 5, str. 81-93.
- Bonifačić Rožin, Nikola, *Gajuša*, Zagreb 1973.
- Bošković-Stulli, Maja, *Odnos kmeta i feudalca*, u: Usmeno pjesništvo u obzoru književnost, Nakladni zavod Maticе hrvatske, Zagreb 1984, str.151-182.
- Croatia. *Eine Zeitschrift in monatlichen Hefien, mit besonderer Berücksichtigung des Vaterländischen Interesse. Unter Mitwirkung meherer Schriftsteller*, Herausgegeben von Franz Suppan, Agram, Erster Jhg. 1839.
- Dobronić, Lelja, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, (III. dopunjeno izdanje), Školska knjiga, Zagreb 1988.
- Dukat, Vladoje, *Sladki naš kaj*. Oglеди iz stare kajkavske književnosti. Izabrao i pripomenke o piscima dodao Vladoje Dukat. Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1944.
- Fischer, Georg Wolfgang, *Stanovi. Namještene sobe*, Znanje, Zagreb 1995.
- Frangš, Ivo, *Šenoina baština u hrvatskom realizmu*, Croatica, br.1., Zagreb 1970., str. 137-166.
- Hitrec, Hrvoje, *Zagrebačke legende*, Turistkomerc, d.d., Zagreb 1994.
- Hitrec, Hrvoje, *Zagreb - hrvatska prijestolnica*. Biblioteka "Hrvatski gradovi", br. 1, Zagreb 1994. (Tekst H. Hitreca na str. 15-24)
- Intertekstualnost & intermedijalnost*, ur. Z. Maković, M. Medarić, D. Oraić, P. Pavličić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1988.

- Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, ur. D. Oraić-Tolić i V. Žmegač, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1993.
- Jakovac, Des, *Nikad oprostiti, nikad zaboraviti*, Znanje, Zagreb 1995.
- Jelčić, Dubravko, *August Šenoa njim samim*, Beograd 1966.
- Jerand, D., *Šetnja Zagrebom pet dana*. Povijesne crtice, Tisak zaklade tiskare *Narodnih novina*, Zagreb 1935.
- Klaić, Nada, *Historijska pozadina Šenoine pripovijetke i romana*, Croatica, XIII, 17-18, Zagreb 1982. str. 7-105.
- Klaić, Nada, *Historijska pozadina Šenoine 'Seljačke bune' (1)*, Gordogan, god. 7, br. 19, Zagreb 1985., str. 50-136; (2) Gordogan, god. 8, br. 20-21, Zagreb 1986, str. 3-57.
- Kukuljević, Ivan, *Događaji Medvedgrada*, Arkiv za povjesticu jugoslavensku, knj. 3., Zagreb 1854., str. 31-76.
- Kukuljević, Ivan, *Narodne pripovijesti o Medvedgradu*, Arkiv za povjesticu jugoslavensku, knj. 3., Zagreb 1854, str. 129-132.
- Kušan, Ivan, *Medvedgradski golubovi*, AGM, Zagreb 1995.
- Lasić, Stanko, *Roman Šenoina doba (1863-1881)*, Rad JAZU, knj. 341, Zagreb 1965, str. 163-230.
- Lurje, Lew Jakowlewitsch, *Bios. Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History*, Hagen, 1/1990, str. 9-21.
- Marks, Ljiljana, *Vekivečni Zagreb, Zagrebačke priče i predaje*, AGM, Zagreb 1994.
- Marks, Ljiljana, *Stilografija usmene proze suvremenih zapisa* (doktorska disertacija)
- Marks, Ljiljana, *Oral Tradition about the City of Zagreb in the Works of Šenoa [Usmena tradicija o Zagrebu u Šenoinu djelu]*, *Narodna umjetnost* 33/1, Zagreb 1996, str. 113-133.
- Marks, Ljiljana, *Zagrebačka usmena tradicija između ljubavi i politike*, *Narodna umjetnost* 33/2, Zagreb 1996, str. 357-380.
- Nemec, Krešimir, *Šenoina koncepcija povijesnog romana*, *Umjetnost riječi*, XXXVI (1992). 2, str. 155-164.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb 1994.
- Nemec, Krešimir, *Povijesni roman u hrvatskoj književnosti*, u: *Tragom tradicije. Oglеди iz novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1995, str. 7-39.
- Sagrak, Darko, *Zagreb 1941-1945*, vlastita naklada, Zagreb 1995.
- Sertić, Mira, *Stilske osobine hrvatskog historijskog romana*. U zborniku: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Liber, Zagreb 1970, str. 175-255.
- Sertić, Mira, *Povijesni roman na rubu književnosti*, *Umjetnost riječi*, XVII, Zagreb 1973, br. 2, str. 121-133.
- Szabo, Đuro, *Stari Zagreb*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990.
- Šenoa, August, *Pjesme*, knjiga X, Priredili Milan Šenoa i Slavko Ježić, 2. izd., Binoza, Zagreb 1932.
- Šenoa, August, *Seljačka buna, Historična pripovijest XVI vijeka*, priredio Šime Vučetić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 40, Zora-Matica hrvatska, Zagreb 1962.
- Zečević, Divna, *Usmene predaje o seljačkoj buni i kmetskom životu u široj okolici Stubice*, *Narodna umjetnost* 10, Zagreb 1973. = *Folklor Gupčeva zavičaja*, str. 7-32.
- Zečević, Divna, *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, *Narodna umjetnost* 10, Zagreb 1973. = *Folklor Gupčeva zavičaja*, str. 33-70.
- Zečević, Divna, *Svakodnevno pripovijedanje i usmena književna tradicija u prigradskom selu Šestinski Kraljevec*, *Narodna umjetnost* 13, Zagreb 1976, str. 123-140.

SUMMARY

ORAL PROSE IN CROATIAN LITERATURE (ET THE ENDS OF TWO CENTURIES)

The nineteenth century in Croatia was marked by the revelation of its own history, as the great historiographic works of Rački, Smičiklas, Kukuljević and Tkalčić can show. The literary writers, such as Bogović, Freudenreich, Tkalčić, Šenoa and Tomić, are also a part of this flow, and they are allowed to do something strictly forbidden for the historians – to blend legends with history. This was how so many historical subjects and their poetical versions had emerged at the time. The prosaic oral tradition is deeply inrooted into the Croatian art literature of the exactly this period, which is almost paradigmatically shown by Šenoa's literary opus. Parts of oral prose tradition (the whole stories, their fragments, paraphrases, associations at some topics or motifs, syntagms, and the reflections of beliefs) are viewed as the intertextual parts within a literary work as a whole, and they are being analyzed on both the narrative and the stylographic levels. The difference between the usage of oral tradition in the works of older and contemporary writers is emphasized. The contemporary writers use oral literature in two ways: as Proustovian sentimental journey to their childhood, or as witty, self-ironic, de-theatrelized approach to their own past.